

ГЕНЕЗИС ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ТВОРЧОСТІ

© Доценко С. О., 2018
<http://orcid.org/0000-0002-4501-9030>
<http://doi.org/10.5281/zenodo.1226837>

У статті подано аналіз дослідження феномена творчості, його сучасне трактування, розкривається динамічна сутність його природи. Визначено, що серед сучасних позицій науковців стосовно природи творчості виділяють два підходи. Перший — творчість розглядають як діяльність, спрямовану на створення нових суспільно значущих цінностей, другий підхід пов'язує творчість із самореалізацією людини, з розвитком мотивації її творчої діяльності.

Зазначено що під творчістю розуміють процес створення новою, корисного продукту. Обґрунтовано три психологічні підходи до визначення творчості: гносеологічний, аксіологічний і цілісний. Отримані теоретичні результати дослідження розглядаються як методологічні та ціннісні критерії, необхідні для розуміння існуючих педагогічних практик розвитку творчості у дітей, а також для обґрунтування конкретних методик формування творчості в сучасних умовах.

Ключові слова: *творчість, еволюція розуміння творчості, природа творчості.*

Доценко С. А. Генезис исследования проблемы творчества

В статье дан анализ исследования феномена творчества в науке и его современную трактовку, раскрывается динамическая сущность природы творчества. Определено, что среди современных позиций ученых о природе творчества выделяют два подхода. Первый — творчество рассматривает как деятельность, направленную на создание новых общественно значимых ценностей, второй подход связывает творчество с самореализацией человека, с развитием мотивации его творческой деятельности.

Указано что под творчеством понимается процесс создания нового, полезного продукта. Обоснованно три психологических подхода к определению творчества: гносеологический, аксиологический и цельный. Полученные теоретические результаты исследования рассматриваются как методологические и ценностные критерии, необходимые для понимания существующих педагогических практик развития творчества у детей, а также для обоснования конкретных методик формирования творчества в современных условиях.

Ключевые слова: *творчество, эволюция понимания творчества, природа творчества.*

Dozenko C. O. Genesis of research of the issue of creation

An analysis of the development in science of the phenomenon of creation and its modern interpretation is presented, and the dynamic essence of the nature of creation is described. It is determined that among the modern positions of scientists in relation to the nature of creativity distinguish two approaches.

The first-creativity is an activity for creating new socially significant values; the second approach is associated with creativity with the self-realization of man, with the development of the motivation of her creative activity. It is noted that creativity is understood first of all the process of creating a new, useful product. Three psychological approaches to the definition of creativity are substantiated: biological, etymological and holistic.

The concept of «creativity» in pedagogical literature is presented as productive human activity, capable of generating qualitatively new material and spiritual values of social significance.

Development of creative potential of activity is an important condition of cultural progress of society and education of a person. It is emphasized that at all levels of modern school one should pay attention to the formation of deep and strong knowledge systems for students, to maximize the stimulation of independent activity of students, to the development of sustainable creative interests, the focus of creative quest, and perseverance while performing creative tasks.

The peculiarity of any creative process is that not only the person influences the result of his own creativity, but also the subject of creativity contributes to the further creative development of man. The obtained theoretical results of the study are considered and methodological and value criteria necessary for understanding existing pedagogical practices in the development of creativity in children, as well as for substantiation of specific methods of forming creativity in modern conditions.

It is noted that actualization of students creative activity is one of the main pedagogical tasks of the present. Its implementation is slowed down due to the inadequate study of the problem. In connection with this there are no systematic pedagogical influences, means and complexity of conditions under which the quality of creative activity is ensured.

Key words: *creation, evolution of understanding of creation, nature of creation, experience of creation.*

Постановка проблеми. Проблема творчості сягає своїм корінням ще часів античного періоду. Проблема творчості відноситься до так званих «вічних» або класичних тем філософії, психології та педагогіки. Такі теми ніколи не втрачають своєї гостроти та життєвості, вони невичерпні в розвитку своєї проблематики. Не випадково багато мислителів називають творчість не просто питанням, яке очікує свого рішення у більш менш віддаленому майбутньому, але й таємницею, розгадка якої завжди буде вислизати від людини.

У філософській та психолого-педагогічній літературі немає чіткого визначення феномену творчості. Кожна наука, виходячи зі специфіки свого предмету та методів дослідження, розглядає та розкриває будь-яку одну сторону творчості. У зв'язку з цим поняття «творчість» трактується неоднозначно не тільки в науках, що розглядаються, але й різними авторами в одній і тій же науці.

Під творчістю розуміється передусім процес створення нового, корисного продукту. Творча діяльність людини на сучасному етапі є предметом дослідження філософії, фізіології, психології, педагогіки, логіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У філософії творчість досліджували Г. Батищев, І. Зязюн, М. Каган, П. Крамар, Б. Кедров, О. Лосєв, Б. Новіков, А. Спіркін та інші. У психології дане поняття розглядається в працях Д. Богоявленської, А. Брушлинського, Н. Вишнякова, Н. Дружиніна, В. Клименко, В. Моляко та інших. Особливої актуальності набуває становлення творчої особистості у процесі навчальної діяльності. Цю проблему досліджували педагоги минулого і сучасності: І. Бех, І. Волощук, Н. Волошина, І. Головка, О. Дусавицький, Б. Ільюк, Я. Коменський, В. Костюк, В. Лозова, Л. Рибалко, І. Матюша, Л. Момот, К. Нор, Й. Песталоцці, С. Подмазін, О. Савченко, С. Сисоєва, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Л. Шелестова та інші.

Формулювання мети наукової праці (постановка задачі): дослідження феномена «творчості» у філософській та психолого-педагогічній літературі.

Виклад основного матеріалу. Інтерес до проблематики творчості в античних мислителів народився практично одночасно з появою систематизованого філософського знання. Стародавні філософи вважали, що творчість може існувати в двох формах: божественній та людській. Якщо божественна творчість представлена в актах створення космосу та життя, то людська – у формі мистецтва та ремесла. Людська творчість ставилася в залежність від божественних провидінь, коли людина лише реалізує божественну волю в «земних справах» [6].

У християнській філософії проблема творчості знайшла своє відображення у творах таких ярих представників цього історичного періоду, як Августин Блажений та Фома Аквінський. В їхніх працях декларувалась божественна природа творчості. Августин описував творчість як акт божественної особистості з «виклику буття з небуття». Він робив акцент не тільки на «керуванні» творчою діяльністю людини зі сторони Бога, але й на

впливання на неї релігійних інститутів. На його думку, у відкритті творчої сили людини вирішальну роль буде відігравати християнство.

Наступним помітним етапом у філософському осмисленні природи творчості є період Відродження (Ф. Петрарка, Дж. Бокаччо, Б. Телезіо, М. Монтень та інші). Однією з найважливіших особливостей цього періоду в розвитку людської цивілізації є переміщення акценту від Бога до людини. Це, звичайно ж, не могло не знайти свого відображення і в зміні пріоритетів в області поглядів на сенс, джерела і процес людської творчості. У цей історичний період творча активність людини перестає розглядатися лише як прояв божественного задуму. Вона «звільняється» від Бога і починає творити самостійно.

У період Нового часу в якості однієї з основних цінностей починає розглядатися свобода людини, яка заперечує будь-які форми тиску з боку держави, релігії, а також соціальні обмеження (Ф. Бекон). У світлі цих ідей змінюється уявлення про творчість і про різні аспекти її вивчення. Так, Т. Гоббс одним з перших вказав на величезну важливість «творчої уяви». Суперечки про зміст і межі поняття творчості і творчих здібностей людини в цей період привели до появи постулату про те, що потенціал геніальності та її прояв залежать від соціально-політичної атмосфери[6].

Завершена концепція творчості в XVIII столітті створюється І. Кантом, який аналізує творчу діяльність як «продуктивну здатність уяви». І. Кант успадковує протестантську ідею про творчість як предметно-перетворювальну діяльність, що змінює світ, та створює новий, раніше не існуючий, «олюднений» світ та філософськи осмислює цю ідею. І. Кант аналізує структуру творчого процесу як один з найважливіших моментів структури свідомості. Творча здатність уяви, за І. Кантом, виявляється сполучною ланкою між чуттєвими враженнями й розумом у силу того, що вона має одночасно наочність вражень, що об'єднує силу зазначених понять.

Кантівське вчення про уяву було продовжено Ф. Шеллінгом, який творчу здатність уяви визначав як єдність свідомої і несвідомої діяльностей. На його думку, той, хто найбільш обдарований цією здатністю – геній – творить як би в стані натхнення, несвідомо, подібно до того, як творить природа, з тією різницею, що цей об'єктивний, тобто несвідомий характер процесу протікає все

ж в суб'єктивності людини і, отже, опосередкований його свободою. Згідно Ф. Шеллінга, творчість – вища форма людської життєдіяльності.

Кінець XIX – початок XX століття знаменуються появою декількох філософських напрямів, особливе місце серед яких займають філософія життя й екзистенціалізм. Так філософія життя розглядає творчість як феномен людського життя, детермінований самою біологічною сутністю людини. Витоки сучасного філософського розуміння сенсу творчої діяльності людини можна виявити вже в роботах М. Хайдеггера і Х. Гадамера, у їхній філософській герменевтиці. Свобода людини в їхньому розумінні проявляється в її власній інтерпретації тексту. І автор, і інтерпретатор тексту виступають як рівноправні «творці» єдиного та інтегрального творчого продукту.

Свій подальший розвиток ідея «визволення» людини в творчості знайшла в постструктуралізмі (Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Ю. Крістева), коли об'єктом дослідження стає не порядок, а хаос, що лежить за межами всіляких структур. У цьому хаосі, що забезпечує існування та зіткнення самих різних думок і ефективний обмін ідеями, людині відкриваються неозорі перспективи для творчості і всіляких інтерпретацій.

Перший філософ України Г. Сковорода у своїх працях підкреслював: «Єдність думок, вчинків, слова і діла, розуму і волі сприяють розвиткові всебічно розвиненої, духовної особистості, яка в надалі буде працювати наполегливо, творчо» [1]. У центрі власної філософії науковець поставив людину та проголосив принцип «пізнай себе» – вияви власні природні схильності, задатки до діяльності певного виду, знайди свою «споріднену працю» (заняття за покликанням, діяльність відповідно до здібностей) – і ти будеш щасливим і задоволеним, «пізнаєш світ і його закони». Тобто, філософ був впевнений в тому, що кожна людина має великі творчі здібності від народження й кожен здатен щасливо творити, реалізовуватися у правильно обраній (на основі задатків) діяльності в суспільстві. Для цього треба зрозуміти особливості своєї невидимої натури – духу, розуму, «божественного обдарування», – йти шляхом розвитку природних нахилів і досягти «вершини буття»: «щастя твоє, і мир твій усередині тебе є». Г. Сковорода вбачав залежність розвитку творчих здібностей людини від усвідомлення нею власних задатків та свободи вибору діяльності певного виду в людському соціумі.

Ідеї розвитку творчої особистості продовжують у своїх працях Леся Українка, Тарас Шевченко та Іван Франко. У своїх працях вони наголошувала на тому, що вчитель повинен постійно працювати над розвитком творчого потенціалу учнів.

У цілому аналіз основних філософських підходів до осмислення природи та ролі творчості показав, що розуміння її сутності та значення в житті людини змінювалися від однієї історичної епохи до іншої. Містичні уявлення поступилися місцем реалістичним, які приділяють основну увагу взаємодії людини не з вищими силами, а з самим собою і собі подібними. По мірі розвитку філософської думки все частіше робилися спроби вирішити більш вузькі філософсько-психологічні проблеми, пов'язані, наприклад, з роллю несвідомого у творчому процесі, з важливістю соціальної оцінки продуктів творчої діяльності суб'єкта.

Визначення поняття «творчість» є одним з найскладніших питань психології. Даний термін вкрай неоднозначно трактується в різних монографіях, статтях. У широкому розумінні поняття «творчість» охоплює і соціально-історичну зумовленість, і значення, і цінність продуктів творчості, і вплив традицій на творчу діяльність, і взаємодію шкіл і напрямків, і організацію, і прогнозування творчої діяльності, тощо.

У визначенні творчості в психології спостерігаються три підходи: гносеологічний, аксіологічний і об'єднуючий їх – цілісний. Перший визначає творчість як пошук способів рішення нестандартної задачі в умовах невизначеності (А. Асмолов, М. Под'яков). Другий підхід орієнтується на культурологічну парадигму, що фокусує особистість людини в цілому і яка розглядає творчість як прорив людини в невідоме майбутнє на основі проникнення в глибини власної екзистенції або як потік розвитку, що осягається за допомогою інтуїції (К. Ясперс, А. Бергсон). Особистість творця досліджували представники описової психології К. Абульханова-Славська, В. Андреев, Ю. Гатанов; представники психоаналізу З. Фрейд та К. Юнг, а також Б. Анан'єв, Ф. Баррон, В. Мясищев, Е. Фром, П. Якобсон.

У середині третього підходу – цілісного – можна виділити погляди на творчість як на систему взаємовідносин особистості та світу (В. Давидов, Л. Виготський, О. Леонтьєв). Вони визначили акт творчості як реальне перетворення предметної дійсності, культури та самого себе.

Психоаналітична теорія творчості (З. Фрейд, К. Юнг) розглядає два аспекти: мотивацію та несвідомі компоненти творчості. З. Фрейд припускав, що мотиви творчості пов'язані з еросом (потяг до життя) та є похідними від сексуальних потягів. Іншим положенням теорії З. Фрейда є твердження про те, що найважливіше джерело творчості – це підсвідомість, несвідомі психічні процеси. Несвідоме, за З. Фрейдом, – сама творча частина психіки. К. Юнг стверджував, що несвідоме повно зародків майбутніх психічних ситуацій, нових думок, творчих відкриттів, воно є джерелом творчого дару, творчого натхнення. Аналітична психологія називає це явище автономним творчим комплексом, який як частина душі, що відособлена, веде своє самостійне, вилучене з ієрархії свідомості психічне життя і відповідно до свого енергетичного рівня, своєї сили.

З позицій гештальтпсихології творчість – це «замикання» в процесі мислення в єдине ціле розрізнених фактів, приведення у взаємодію окремих фрагментів знань, що зберігаються в пам'яті та призводить до осяяння. Гештальтпсихологія розглядає принцип системності, цілісності (що особливо важливо для вивчення проблеми творчого мислення, оскільки процес творчості – це процес синтезу цілісної картини певної частини матеріального або духовного світу). Гештальтисти вважають, що при навчанні набагато важливіше не накопичення вірних правил і знань, а розвиток здатності «схоплення», розуміння значень і сутності явищ. Гештальтистський підхід до вивчення творчого процесу в науці, незважаючи на серйозні недоліки методологічного характеру, в певному сенсі досліджує саму суть проблеми і має велике значення для розвитку цієї галузі психології.

Когнітивна теорія творчості Дж. Келлі розглядає творчість як альтернативу банального. Не використовуючи термін «творчість», Дж. Келлі розробив оригінальну теорію творчості та творчої особистості, вперше описавши альтернативне гіпотетичне мислення. Він зазначав, що людина – це дослідник, вчений, який ефективно, творчо взаємодіє зі світом, інтерпретує світ, переробляючи інформацію, прогнозує події. Життя людини – це творчий дослідницький процес.

Разом з тим, всупереч різноманітним трактуванням щодо визначення творчості можна схарактеризувати загальні суттєві риси: у всіх випадках мова йде про створення чогось нового, оригінального. Однак у самому понятті

нового потрібне уточнення. Існує думка, що нове слід трактувати як нове для даного суб'єкта, а не в загальнолюдському сенсі. Відомо й інше трактування цього поняття: новизна («оригінальність») розглядається не в індивідуальному, а в соціальному сенсі, тобто продукт творчості співвідноситься не з тими знаннями, які були у людини до початку творчої діяльності, а з продуктами діяльності інших людей.

Біля витоків дослідження природи творчості в педагогічній науці стояли Ф. Гальтон, А. Дістервег, В. Оствальд, Н. Пірогов, Ж-Ж. Руссо, К. Ушинський, С. Шацький, П. Енгельмейер. Творчість як педагогічна проблема є надзвичайно багатосторонньою та складною. Поняття «творчість» в українському педагогічному словнику подається як продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення. Розвиток творчого потенціалу діяльності є важливою умовою культурного прогресу суспільства та виховання людини. Тому на всіх шаблях школи (початкової, середньої, вищої) слід звертати увагу на формування в учнів різноманітних, глибоких і міцних систем знань, на максимальну стимуляцію самостійної діяльності учнів, на розвиток стійких творчих інтересів, цілеспрямованості творчих пошуків, наполегливості під час виконання творчих завдань.

Аналіз проблеми творчості в педагогіці можна почати з ідей, положень відомого чеського мислителя-гуманіста, педагога Я. Коменського. Він стверджував, що вищою метою освіченої людини має стати вдосконалення природних задатків, розвиток творчості. Для нашого дослідження суттєвою є його думка про те, що людина, виявляючи свої творчі задатки, змінює кожен рік, пристосовує її до своїх потреб, прикрашає її таким чином, щоб вона відповідала призначенню і приносила найбільшу користь.

Вивчення педагогічної спадщини Л. Толстого дозволяє стверджувати, що загальні положення його теорії не втратили своєї актуальності і в наші дні, коли мова йде про виховання творчої особистості. Педагогічна теорія великого письменника і гуманіста ґрунтується на необхідності розвитку внутрішніх творчих схильностей дитини за допомогою надання їй умов для реалізації потенціалу у вільній діяльності. Справжня творчість дітей, на думку Л. Толстого, можлива тільки у «вільній школі», основною концепцією якої є застосування педагогічних прийомів, що спонукають дітей до творчості.

Ідея про право людини на творчість пронизує багато праць А. Макаренка. Він пов'язує творчість з проявом радості, з виразом особистістю свого таланту, з усвідомленим ставленням до праці. А. Макаренко на практиці довів, що творчі позиції людей вносять зміни до їх психіки.

Розглядаючи ідеї В. Сухомлинського слід зазначити його розуміння ідеалу людини – творчо мислячої особистості, яка глибоко відчуває красу навколишнього світу, творця матеріальних і духовних цінностей, мудрого мислителя і дослідника, патріота, гуманіста, умільця. В. Сухомлинський визначав, що творчість є необхідною умовою існування людини: «Без творчості немислиме пізнання людиною своїх сил, здібностей, нахилів; неможливе визначення поваги до себе, чутливе ставлення особистості до морального впливу колективу. Без творчого життя особистість не може бути вихованою, без творчості немислимі духовні, інтелектуальні, емоційні, естетичні, ідейні взаємини між особистостями в колективі» [10].

Великий педагог того часу обґрунтував положення про те, що виявлення і розвиток творчої активності залежить від оточення, в якому знаходиться людина. Він зазначав: «Процес творчості характерний тим, що творець самою працею своєю і її наслідками справляє величезний вплив на тих, хто поруч з ним. Одухотворення й натхнення однієї особистості породжує одухотворення й натхнення в душах інших ... Творчість – це незримі ниточки, які об'єднують серця. Якщо ви хочете, щоб людина добродійно впливала на людину, утверджуйте в духовному житті колективу й особистості творчість» [5].

Англійський педагог Т. Джоунс пропонує чотири фактори, що означають і виражають процес творчості: зв'язок елементів, конфлікт, проблемне рішення, середовище. Перший «зв'язок елементів» виділяє осяяння і має на увазі миттєве породження індивідом нових ідей в результаті сходження в одній точці «незв'язаних, на перший погляд, елементів». Другий фактор визнає роль конфлікту несвідомого і свідомого в творчій діяльності з позиції психоаналізу. Третій фактор – «проблемне рішення» – обґрунтовує творчу діяльність теорій рефлексорного мислення. Четвертий – «середовище» та підкреслює визнання ролі соціального у вихованні творчості.

Т. Джоунс визначає творчість на основі запропонованих ним чотирьох чинників. «Творчість – це поєднання гнучкості, оригінальності та чутливості до ідей, які дають можливість мислячій людині відійти від звичайного порядку

мислення до продуктивного, результат чого дає задоволення самому і, можливо, іншим». У цьому визначенні автор спробував викласти виділені чинники у вигляді переліку творчих здібностей і однієї загальної характеристики розумового процесу. «Атмосферу творчості» Т. Джоунс розуміє як цілеспрямоване навчання, яке засноване на принципах творчого навчання, що реалізуються в різноманітних методах та прийомах навчання, а також виховання в школі і поза нею.

Вагомий внесок у розвиток проблеми творчості здійснив П. Підкасистий, який проаналізував процес та структурне відтворення творчості. На основі проведеного дидактичного експерименту і подальшого психологічного аналізу ряду актів пізнавальної діяльності учень прийшов до переконання, що елементи творчості і відтворення в діяльності учня, як і в діяльності дорослої людини, слід розрізняти за двома характерними ознаками: а) за результатами діяльності; б) за способами її застосування.

Своєрідне визначення дала творчості С. Сисоєва як «одного із найзагадковіших явищ у житті кожної людини і суспільства в цілому. Творчість не тільки забезпечує поступальний рух суспільства вперед, розвиток земної цивілізації. Творчість, що може бути навіть важливіша, з погляду гуманності буття та має могутній психореабілітаційний ефект, охороняє людину-творця від стресів, відгороджує від повсякденності та метушні, дозволяє зануритися в себе, у свою творчість, черпати в ній сили й натхнення для життя і творчих звершень» [9]. На її думку особливістю будь-якого творчого процесу — процесу, в результаті якого створюється якісне нове — полягає в тому, що не тільки людина-творець впливає на результат власної творчості, а й сам предмет творчості сприяє подальшому творчому розвитку людини.

Висновки. Проведений історіографічний аналіз проблеми розвитку творчості дозволяє об'єктивно представити її еволюцію, визначити перспективні напрямки її дослідження і оцінити ступінь її розробленості.

Актуалізація творчої діяльності учнів є однією з головних педагогічних задач сьогодення. Однак її реалізація уповільнюється у зв'язку з недосконалим вивченням зазначеної проблеми. У зв'язку з цим відсутня системність педагогічних впливів, засобів і комплексності умов, при яких забезпечується розвиток творчості належним чином. Від того, як розуміється механізм формування творчості, залежить і практика, що забезпечує реалізацію цього завдання.

Література

1. Горський В. С. Історія української філософії : курс лекцій / В. С. Горський. – Київ : Наукова думка, 1996.
2. Доценко С. О. Особливості мотивації творчої діяльності учнів початкових класів / С. О. Доценко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. – Запоріжжя : КПУ, 2016. – Вип. 47 (100). – 408 с. – С. 191—201.
3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
4. Моляко В. А. Творческая одаренность и воспитание творческой личности / подг. В. А. Моляко. – К. : Знание, 1991. – С. 19.
5. Степанов О. М. Основи психології і педагогіки : [посібник] / О. М. Степанов, М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2003. – 504 с. (Альма-матер) студентів педвузів. – Х. : ХГПУ, 2000. – 80 с.
6. Петрушенко В. Л. Філософія : курс лекцій. [навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації. 2-е видання, виправлене і доповнене] / В. Л. Петрушенко. – К. : Каравела; Львів:Новий світ-2000, 2002. – 544 с.
7. Пономарев Я. А. Психология творчества [Текст] / Я. А. Пономарев. – М. : Наука, 1976. – 304 с.
8. Рубинштейн С. Основы общей психологии / С. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 1999. – 720 с. – С. 320.
9. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості : підручник / С. О. Сисоєва. – К. : Міленіум, 2006. – 344 с.
10. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа. – 1976. – Т. 2. – С. 420–421.
11. Guilford J. P. Intellectual Factors in Productive Thinking / J. P. Guilford // Explorations in Creativity. – N.Y., 1967. – P. 95–107.